

«КОЛИ ЄВРЕЙСЬКА КРОВ
СТІКАЄ З ЛЕЗА...»

НЛН

Тонкі пальці Густава Кляйнмана обережно підсовували тканину під лапку швацької машинки. Голка дзижчала, кулеметним рядом уселяючи нитку в матеріал, формуючи довгий бездоганний вигин. Поруч із робочим столом стояло крісло — буковий скелет із натягнутими перетинчастими жилами та серцевиною з кінського волосся. Догаптувавши панель, Густав поправив її та маленьким молотком забив цвяхи — прості стібки для внутрішньої сторони, шпильки з круглими латунними головками для зовнішньої, щільно розташовані, мов низка солдатських шоломів. Один за одним, *луп-луп-луп*.

Він любив свою роботу, але на прожиток вистачало не завжди, тож життя чоловіка середнього віку з дружиною та чотирма дітьми різнилося з дня на день. Густав був обдарованим майстром, однак йому бракувало підприємницької винахідливості, хоч він, звісно ж, намагався борсатися та шукати вихід. Народившись у крихітному селі біля озера в історичному королівстві Галичини*, провінції Австро-Угорської імперії, Густав приїхав до Відня у віці п'ятнадцяти років, щоб стати оббивальником меблів. Тут і залишився. Йому виповнився двадцять один, коли призвали на військову службу. Брав участь у Великій війні, був двічі поранений і нагороджений за хоробрість, а потім повернувся до Відня й до скромної професії, знову торуючи шлях до майстра своєї справи. Ще під час війни одружився з Тіні. Разом вони виростили чотирьох прекрасних, щасливих дітей. Таким було життя Густава — скромне

* Тепер землі південної Польщі та Західної України.

й роботяще. Може, він і не був повністю задоволеним, проте принаймні намагався не вішати носа.

Гудіння літаків перервало його думки. Гул наростав і відступав, немов вони кружляли довкола міста. Допитливість перемогла: чоловік склав інструменти та вийшов на вулицю. Ім Верд була жвавою, галасливою вуличкою, повною гуркоту кінних візків і бурчання вантажівок, а в повітрі загусли запахи людей, диму та кінського гною. Якоїсь дивної миті Густаву здалося, ніби падає сніг — у березні! — але це був снігопад з паперу, що розлітався з неба, осідаючи на бруківці та кіосках Кармелітермаркту. Чоловік підібрав один папірець.

НАРОДЕ АВСТРІЇ!

Уперше в історії нашої Вітчизни керівництво держави вимагає повної відданості Батьківщині²...

Пропаганда голосування в неділю. Про це говорила вся країна. За цим спостерігав увесь світ. Це було важливо для кожного чоловіка, жінки та дитини в Австрії, але для Густава як єврея відіграло вирішальну роль. Це було національне голосування, де мусили поставити крапку щодо того, чи залишатиметься Австрія вільною від німецької тиранії.

Протягом п'яти років нацистська Німеччина жадібно позирала на кордони сусідньої Австрії. Адольф Гітлер, австрієць за походженням, був одержимий ідеєю зробити свою Батьківщину частиною німецького Райху. І хоча Австрія мала й місцевих нацистів, спраглих до об'єднання, більшість населення була проти.

Гітлер тиснув на канцлера Курта Шушніга, щоб той надав місця в уряді членам нацистської партії, і погрожував, що, коли умови не виконають, наслідки будуть жахливими: Шушніга змусять покинути посаду та замінити на нацистську маріонетку, а далі станеться об'єднання. Німеччина проковтне Австрію. Усі 183 000 євреїв країни із жахом розглядали цю перспективу³.

Світ пильно стежив за результатом. Відчайдушно хапаючись за останню соломинку, Шушніг проголосив плебісцит — референдум, де австрійці мали б самі вирішити, чи хочуть зберегти незалежність своєї країни. Це був сміливий крок. Попередника Шушніга вбили під час невдалого нацистського перевороту, і прямо зараз Гітлер був готовий зробити майже все, щоб запобігти голосуванню. Дату призначили на неділю, 13 березня 1938 року.

На кожній стіні виднілися наклеєні або написані націоналістичні слогани («Незалежності — так!»), і ось сьогодні, за два дні до голосування, літаки засипали Відень пропагандою Шушніга. Густав ще раз глянув на папірець.

...За вільну та германську, незалежну та соціалістичну, християнську та об'єднану Австрію! За мир, роботу та рівні права для всіх, хто відданий своєму народу та Батьківщині.

...Світ мусить побачити наше бажання жити, тому, народе Австрії, встаньмо як один і проголосуймо «За»!⁴

У євреїв ці зворушливі слова викликали змішані почуття, бо в них було своє бачення германофільства. Густав, безмежно пишаючись службою країні під час Великої війни, вважав себе передусім австрійцем, а вже потім євреем⁵.

І все-таки він не належав до германсько-християнського ідеалу Шушніга та й до австрофашистського уряду ставився з пересторогою. Колись Густав був організатором соціал-демократичної партії Австрії, яку з приходом австрофашистів до влади в 1934 році грубо придушили й оголосили поза законом, разом із нацистською.

Однак для австрійських євреїв ситуація зараз була ліпшою, ніж відкриті переслідування, що відбувалися в Німеччині. Єврейська газета Die Stimme навіть опублікувала того дня банер: «Ми підтримуємо Австрію! Усі до виборчих скриньок!»⁶. Ортодоксальна газета Jüdische Presse підтримала: «Жодних окремих запрошень для австрійських євреїв, щоб вийти та

проголосувати. Вони знають, що за цим стоїть. Кожен мусить виконати свій обов'язок!»⁷.

Через секретні канали Гітлер погрожував Шушнігу, що, коли той не скасує плебісцит, Німеччина вживе заходів для його запобігання. У ту саму мить, коли Густав стояв на вулиці й читав листівку, німецькі війська вже збиралися біля кордону.

НПН

Кинувши оком на своє відображення в дзеркалі, Тіні Кляйнман поправила пальто, узяла гаманець і сумку для покупок. Клацання її акуратних маленьких підборів, які жваво затупотіли вниз сходами, оживило під'їзд дзвінком відлунням. Біля майстерні, розміщеної на першому поверсі їхнього будинку, жінка й знайшла Густава з листівкою в руці.

Прокламації встеляли всю дорогу, лежали на деревах і дахах. Скрізь. Тіні здригнулася від побаченого, її не покидало лихе передчуття. Не до добра все це. Оптимістичний як завжди Густав не надто поділяв її почуття. Такий уже він був, постійно сподівався, що все відбувається на краще. Це була водночас його сила та слабкість.

Тіні жваво йшла бруківкою до ринку. Чимало власників кіосків були селянами-фермерами, які щоранку приходили, щоб продавати свою продукцію поряд із віденськими торговцями, багато з яких — євреї. Понад половина підприємств належала саме їм, зокрема в цьому районі. Місцеві нацисти скористалися цим фактом, щоб розпалити антисемітизм через працівників, котрі страждали від економічної депресії, немов євреї не страждали від неї також.

Густав і Тіні не були особливо релігійними. У синагогу вони ходили від сили кілька разів на рік на річниці та поминки. Як і в більшості віденських євреїв, імена їхніх дітей були здебільшого германськими, хоча вони дотримувалися традицій їдишу, як і решта. Телятину, тоненько нарізану для віденського шніцеля, Тіні придбала в пана Цайзеля, м'ясника; рештки

курятини приберегла для супу на Шабат*, а у фермерських кіосках купила свіжу картоплю та салат, а тоді й хліб, борошно, яйця та масло... Із кожним кроком Кармелітермарктом її сумка ставала дедалі важчою. На перетині ринку та головної вулиці Леопольдсгассе Тіні помітила безробітних прибиральниць, які шукали роботу біля пансіонату Клабух і кав'ярні. Комусь щастило більше, і їх забирали заможні пані з найближчих вулиць. Ті, у кого були із собою відра з мильною водою, отримували повну ставку розміром у шилінг**. Тіні та Густав деколи самі заледве оплачували рахунки, проте вона принаймні ніколи не доходила до такого.

Куди не глянь, зусібіч виднілися пронезалежницькі гасла. Хідники замалювали великими літерами, немов це була дорожня розмітка. Гасло плебісциту «Ми кажемо "Так"!» виднілося скрізь, як і «австрійський хрест». Крізь відчинені вікна по радіо гучно лунала жвава патріотична музика. Вулицю заповнило ревіння моторів і підбадьорливий гул, коли Тіні зауважила, як дорогою спускалася колона вантажівок із підлітками в уніформі «Австрійської молоді», що розмахували банерами червоно-білих національних кольорів і розкидали ще більше листівок. Натовп розмахував хустками, знімав капелюхи та вітав їх криками: «Австрія! Австрія!»⁸.

Здавалося, що переможе таки незалежність... Поки не було видно понурих облич серед натовпу. Прихильники нацистів були особливо тихими сьогодні й нечисленними, що не могло не дивувати.

Раптом весела музика затихла. По радіо затріскотіло термінове оголошення: усі неодружені резервісти повинні негайно прибути у військову частину. Як пояснив диктор, це потрібно для забезпечення порядку під час недільного плебісциту, але

* Триває від заходу сонця в п'ятницю до настання темряви в суботу ввечері.

** Еквівалент двох або трьох фунтів у 2019 році. (Або ж дві гривні у 2024-му. Прим. пер.)

було в його голосі щось зловісне. Навіщо їм додаткові люди для цього?

Тіні розвернулась і пішла назад додому через переповнений ринок. Попри все, що відбувалось у світі, попри те, наскільки близько чигала небезпека, життя тривало, тож що можна було робити, окрім як жити далі?

□

Усе місто було в листівках. Вони плавали у водах Дунайського каналу, лежали в парках і на вулицях. Деяко пізніше того дня, коли Фріц Кляйнман вийшов із Торгової школи на Гютельдорфер-Штрассе на західній околиці Відня, вони лежали на дорозі та висіли на деревах. Із гуркотом вулицею колона за колоною їхали вантажівки із солдатами, що прямували до німецького кордону за двісті кілометрів. Фріц та інші хлопчачки з притаманним підліткам захватом спостерігали, як повз них проїжджали низки голів у шоломах зі зброєю наготові.

У свої чотирнадцять Фріц уже нагадував батька — такі самі красиві вилиці, той самий ніс, рот із повними губами, що обрисами нагадували крила чайки. Хоч риси обличчя Густава були ніжними, великі чорні очі Фріца виявилися так само проникливими, як у матері. Він залишив старшу школу й останні шість місяців готувався, щоб услід за батьком освоїти ремесло меблярства.

Поки Фріц із друзями добиралися додому через центр, вулиці опанували нові настрої. О третій годині того самого дня урядову кампанію щодо плебісциту тимчасово призупинили через кризу, яка загострювалася. Хоч офіційних новин не було, вулицями ширилися чутки про бойові дії на австрійсько-німецькому кордоні, про повстання нацистів у провінційних містечках і, що найбільше тривожило, про те, що віденська поліція стане на бік місцевих нацистів, якщо все дійде до прямої конфронтації. Групки ентузіастів бродили містом, дехто кричав: «Хайль Гітлер!», на що інші демонстративно відповідали:

«Хайль Шушніг!». Нацисти були голоснішими, вони ставали зухвалішими. Більшість була молоддю без жодного життєвого досвіду, але накачана ідеологією⁹.

Таке час від часу траплялось останніми днями. Періодично ставалися напади на євреїв¹⁰, проте цього разу все було інакше. Коли Фріц дійшов до Штефанспляцу — самісінького серця міста, де віденські нацисти таємно облаштували штаб-квартиру, околиці собору кишіли людьми, котрі горлали: «Хайль Гітлер». Цього разу відповіді не було¹¹.

Поліцейські стояли неподалік, спостерігали, розмовляли між собою, але нічого не робили. Спостерігали, поки що не викриваючи себе, і таємні члени австрійського штурмового управління, також знані як СА — штурмові загони нацистської партії. Стримані та дисципліновані, вони мали свій наказ. Їхній час ще не настав.

Фріц прошмигнув крізь групки демонстрантів і, перетнувши Дунайський канал, повернувся до свого житлового будинку в Леопольдштадті, де вже згодом його черевики стукотіли сходами до квартири номер шістнадцять — до тепла, затишку та родини.

□□□□□

Маленький Курт стояв на табуреті та з допитливістю розглядав, як мама готує тісто на локшину для курячого супу — традиційної страви на п'ятницю Шабату. Це був один із небагатьох звичаїв, яких їхня родина досі дотримувалася.

Тіні не запалювала свічок і не промовляла благословення, чого не скажеш про Курта, який у свої вісім уже співав у хорі центральної синагоги та ставав доволі побожним. Він потоваришував із православною родиною, яка жила через коридор, і навіть брав на себе роль людини, що запалює для них світло в шабатні вечори. Родина Кляйнманів була дружньою, проте саме Курт став улюбленцем, пестунчиком, якого Тіні особливо любила. Він обожнював усіляко допомагати їй на кухні.